

IRÁNI KÖZÖSSÉGEK A PERZSA-ÖBÖL ARAB ÁLLAMAIBAN

N. RÓZSA ERZSÉBET¹

Absztrakt

Annak ellenére, hogy a Perzsa-öböl évszázadokon keresztül választóvonal volt irániak és arabok között, iráni közösségek mindig éltek körben az Öböl partvidékén hozzájárulva és részét képezve a kozmopolita *khaliyi* identitásnak és életmódnak. Azonban az 1979-es iráni iszlám forradalom óta az iráni jelenlét az Öböl arab államaiban problémássá vált, így számukról és jelenlegi körülményeiről meglehetősen keveset lehet tudni. A tanulmány célja az iráni közösségek helyének és identitásának körülrajzolása a Perzsa-öböl arab oldalán általában, valamint Irakban, Szaúd-Arábiában és az Egyesült Arab Emírségekben. A három esettanulmány a vallási kapcsolatok (zarándoklat, képzés), politikai események és kulturális és/vagy társadalmi intézmények vizsgálatán keresztül kívánja feltárni az iráni közösségek jelenlétét.

Különböző – vallási, politikai, adminisztratív stb. – okok miatt a rendelkezésre álló adatok meglehetősen korlátozottak. Továbbá hosszas szociológiai terepkutatásra lenne szükség az iráni közösségek mélységének és rétegeinek a teljes és pontos feltárásához, és annak megállapításához, hogy különböző csoportjaik az egyes országokban mennyire és hogyan integrálódtak a helyi társadalmakba. Ezért a tanulmány az iráni jelenlét fő trendjeit kívánja felvázolni, bizonyos látható intézményeiket is azonosítva.

Kulcsszavak: Perzsa-öböl, arab, iráni, *khaliyi* identitás

Abstract

In spite of the Persian Gulf having been a dividing line between Iranians and Arabs since for centuries, Iranian communities have been present on the on the coasts and have contributed to a cosmopolitan *Khaliyi* identity and way of life. Yet, since the Islamic Revolution in 1979 Iranian presence in the Arab Gulf states has become problematic, thus, very little is known about their numbers and present circumstances. The aim of the paper is to define the place and identity of the Iranian communities on the Arab side of the Persian Gulf in general, and to draw the outlines of their presence in three Arab states – Iraq, Saudi Arabia and the United Arab Emirates, in particular.

The study will use a two-level framework which focuses on the question on the regional and national levels. Using a deductive logic, first the position of “Iranians” in the social context of the Gulf region will be analysed, followed by three case studies - Iraq, Saudi Arabia and the United Arab Emirates - presented and compared based on the following aspects: religious contacts (pilgrimage, education), political events, and cultural/social institutions.

For several reasons (political, religious, administrative, etc) data is relatively limited, and it would need a long and thorough sociological field research to cover the depth and layers of the whole of the Iranian communities and the level of their (dis)integration into the social fold of the Arab states. The study rather tries to outline the main trends that shaped Iranian presence and enlist the few marks of their visibility.

Keywords: Persian Gulf, Iranian, Arab, *Khaliyi* identity

1. Bevezetés

Az emberiség történetében és letelepedésében a víz – folyóvizek és tengerpartok – a kezdetektől fogva kiemelt szerepet játszottak: a víz élelmet és megélhetést biztosított, ugyanakkor találkozási és/vagy áthaladási pontot jelentett, kapcsolatokat teremtvén a különböző származású, nyelvű, vallású stb. csoportok között. Így a ’mátság’ nem kivétel volt, hanem természetes állapot. Az európai történelemben a Földközi-tenger, különösen annak keleti medencéje játszott ilyen szerepet, azonban a világ más részein is kialakultak ilyen környezetek. A Perzsa-öböl ugyan csak a gyarmatosítás korában – az Indiába vezető út menti területként, majd az olaj felfedezésével az egyik legfontosabb energiahordozó készletet biztosítani tudó forrásként – került az európai figyelem látóterébe, azonban történései, konfliktusai ma is meghatározó szerepet játszanak a nemzetközi napirenden.

¹ Prof. Dr. N. Rózsa Erzsébet, egyetemi tanár, Nemzeti Közszerológiai Egyetem; az ELKH KRTK Világ gazdasági Intézet tudományos tanácsadója.

2. A „kozmpolita” Perzsa-öböl

A Perzsa-öböl már az ókorban is a tengeri kereskedelem és a hatalmi vetélkedés egyik területe volt, így már az Akhaimenida birodalomnak is volt tengerészete, azonban ennek tevékenysége – a későbbi tengeri hatalommal kísérletező perzsa uralkodókhoz (Szászánidák, Szafavidák) hasonlóan – leginkább a Perzsa-öbölre korlátozódott. Mindez azonban nem akadályozta az áruk és emberek mozgását, mely a Hormuzi-szoroson keresztül az Indiai-félszigettől Afrikáig, a Shatt-al-Arabon keresztül Mezopotámia folyóparti városaiig terjedő folyamatos tengeri és folyami forgalomban jelent meg.² A hajózó népek keveredése egyfajta különleges, kozmpolita *khaliji* (Öböl-beli) identitást és életmódot eredményezett, melyben a helyi és távolabbi közösségek folyamatos mozgása is jellemző volt. Sőt, azt is mondhatjuk, hogy tulajdonképpen ennek a szabad mozgásnak köszönhetően alakultak ki a Perzsa-öböl nagy kikötővárosai, melyek inkább kapcsolódtak az Indiai-óceánhoz (az Indiai-óceánon keresztül elérhető területekhez és népekhez), mint a Közel-Kelethez (Potter, 2017).³

Különösen addig, míg a szervezett államiség csak a keleti (Perzsia) és az északi (Mezopotámia államai, majd az Abbászida kalifátus) partszakasz mentén jelentkezett. Ebben a „szabad” mozgásban, a népek, nyelvek és vallási gyakorlatok keveredésében a vízvíasztót a térségen kívüli hatalmak (elsősorban a Brit Birodalom) és – nagyrészt ennek következtében – a modern területi államok megjelenése, a „nemzetállami” határok kijelölése jelentette. Az első szaúdi állam megalakításával és annak terjeszkedésével, illetve a brit gyarmatosítással a Perzsa-öböl nyugati partján a *khaliji* közösségek mellett megjelentek és letelepedtek az Arab-félsziget belsejéből származó, eredetileg nomád – „tiszta” – arab népek. Így az államhatárok meghúzása nemcsak a korábbi szabad mozgásnak vetett véget, hanem miközben a nomád arab törzsek letelepedése magával hozta – különösen a 20. században – az urbanizációt, a nagyvárosok kialakulását, egyfajta „sivatagi arabosodást”, az ideális arab karakter dominanciáját is jelentette.

Miközben tehát az államiság intézménye a Perzsa-öböl keleti és északi partján ósiségbe nyúló hagyományokkal rendelkezik, a kijelölt határok közötti területi államiság bevezetése az egész térségre nézve komoly változást jelentett. A korábbi – viszonylag – szabad mozgásnak az államhatárok ellenőrzése és az útlevelek bevezetése szabott korlátokat. Az új (arab) államok identitásának felépítése (melyben a törzsi és családi kapcsolatoknak máig különös szerepe van), Perzsia>Irán nemzetállami, majd síita forradalmi (ideológiai) karaktere, az érdekek és fenyegetések megfogalmazása a *khaliji* identitás helyébe egyre inkább az arabként vagy irániként való önazonosítást állította.

Az arab államokban ezen felül a *khaliji* identitásnak az Arab-félsziget belsejéből érkező az új uralkodóházak „nadzsi, vagy beduin örökségével” is meg kellett küzdenie – annak ellenére, hogy az

² Történelmileg a Perzsa-öböl nemcsak összekapcsolta Mezopotámia nagy síkságait és a világtengereket, de egyben a Tigrissel és az Eufráttal a vízi útvonalaknak, így a kereskedelemnek is mintegy a meghosszabbítását jelentették.

³ „Az Öböl térsége ... egy fajilag, vallásilag és etnikailag kevert kozmpolita világ része volt. A határok történelmi hiánya, az identitások sokfélesége és az Öböl kikötőinek jelentős autonómiája a közelmúltig egy olyan hybrid társadalmat eredményezett, amely nem jellemző a Közel-Kelet más részeire.” További különbségként az életmód is meghatározó volt: míg Irán és Arábia lakossága a földhöz kötődött és az oázisokban folytatott földművelést, a *khalijik* a tengerhez kötődtek, számukra nem a föld, hanem a csónak és a hajó jelentette a megélhetéshez szükséges „tőkét”.

Öböl-menti Együttműködés Tanácsának⁴ hat tagja közül mindössze egy, Szaúd-Arábia rendelkezik az Arab-félszigeten átnyúló, így a nyugati tartományokhoz kapcsolódó területtel. Mégis, az újonnan létrejött arab államokban „az arab dinasztikák által képviselt és promotált etnikai kizárólagosság” lett a meghatározó (Potter, 2017). Így az iszlám kezdeti hódításaihoz kapcsolódó arab-*ajam* megkülönböztetés (ld. később), amelyhez a szunnita-síta különbség tökéletes ideológiai alapot kínált, új jelentőségre tett szert.

Az etnikai, politikai, kulturális és nyelvi feszültségeket jól példázza az „Öböl elnevezésének versenye”,⁵ miközben az Öböl arab vagy iráni oldalával (partjával) való azonosulás, úgy tűnik, végleg felszámolta a *khaliji* identitást.

3. Ki az iráni?

A külföldön élő irániak túlnyomóan nagy része – többnyire politikai okokból – messze él eredeti hazájától. Mindössze mintegy 13%-uk, körülbelül félmillióan az összesen négymillióra becsült iráni diaszpórából, él az arab Öböl-államokban (AMAR, 2022).⁶ Viszonylag alacsony számuk, mely országonként különböző, és a történelmi múltban is folyamatos jelenlétük láthatatlanná tette őket a közelmúltban a Perzsa-öbölbe érkező és ott dolgozó, elsősorban dél- és délkelet-ázsiai vendégmunkásokkal foglalkozó tudományos kutatások számára.

A Perzsa-öböl partvidéki lakosságának fentebb említett kozmpolitaságában a régen letelepedett családok identitása, eredete elhomályosult, ezért igen nehéz meghatározni, ki is az iráni, még akkor is, ha különböző jegyek árulkodóak lehetnek: sok család ma is kétnyelvű (arab és perzsa), de a családnevek is utalhatnak az iráni eredetre (még akkor is, ha a családnevek bevezetése az iszlámban viszonylag új, modernkori esemény) (Hay, 1959, p. 148).⁷ Következésképpen egyrészt az ön-azonosítás (ki minek tartja magát), másrészt a környezet véleménye (a környezet minek tartja az egyént vagy a családot) meghatározó.

Ugyanakkor az *iráni* jelző önmagában véve is komplex fogalom. Az Iráni-fennsíkon létrejött államot (amikor egységes volt) az ókortól kezdve a 20. század első harmadáig Perzsiának nevezték. 1935-ben Mohamed Reza Pahlavi sah változtatta meg Iránra. És bár az Iráni Iszlám Köztársaság sokáig küzdött saját iráni/perzsa múltjával és hagyományaival, megtartotta az ország nevét (pontosabban az

⁴ Az Öböl-menti Együttműködés Tanácsát (Gulf Cooperation Council, GCC) 1981-ben hozta létre Szaúd-Arábia, Kuvait, Bahrein, Katar, az Egyesült Arab Emírségek és Omán, részben a Szaddám Huszein-vezette Irak, részben az Iszlám Köztársaság felől észlelt fenyegetés ellenében, kihasználva a két ország között dúló elnyúló háborút (1980-1988).

⁵ Ismert, hogy az Öböl-menti országok politikai narratíváiban egyre élesedik és a beszélőtől tulajdonképpen állásfoglalást követel a Perzsa-öböl/Arab-öböl megnevezés.

⁶ Az adatok az iráni Külügyminisztérium adatain alapszanak. Miközben a valós számok az itt megadottnál lényegesen nagyobbak lehetnek, a tény, hogy a külföldön élő irániaknak csak egy kis töredéke él az Iszlám Köztársaság közvetlen szomszédságában, minden bizonnyal valós.

⁷ Sir Rupert Hay, egy a II. világháború után Bahreinben szolgáló diplomata szerint: „a perzsák, majdnem mind folyékonyan beszélnek arabul, de csak kevés arab ismeri be, hogy tudna perzsául.”

ország új nevében az Irán szót). Így az *iráni* jelző nemcsak a Perzsa-öbölben akár évszázados múlta visszatekintő, az arab oldalon (is) letelepedett iráni családok megjelölésére alkalmas, hanem azokra is, akik az Iráni Iszlám Köztársaság állampolgáraként (esetleg éppen az elől menekülve) az 1979-es iszlám forradalom után érkeztek.

Azonban a fogalom értelmezését tovább nehezíti, hogy amennyiben „az Iráni Iszlám Köztársaság állampolgáraként” értelmezzük, figyelembe kell vennünk, hogy az Iszlám Köztársaság lakosságának mindössze 61%-a etnikailag perzsa, mintegy 16%-a azeri török, 10%-a kurd, és további kisebb etnikai csoportok, melyek között arabok is élnek (mintegy 2%) (World Population Review). Valószínűsíthetjük, hogy leghamarabb/elsősorban azok a családok, közösségek költöznek az Öböl partjának másik szakaszára/oldalára, akik eleve is a parton vagy annak közelében éltek, beleértve azokat is, akik a túlpárt nyelvét beszélik: azaz az etnikai arab közösségek. Amikor tehát némely Öböl-beli arab állam állampolgárságot ajánl „irániaknak”, ezek akár arabok is lehetnek, akik eredetileg az Iráni Császárság vagy az Iszlám Köztársaság állampolgárai voltak.

Az arab és az *‘ajam* közötti megkülönböztetés a 7. századi arab-iszlám hódításhoz kapcsolódik, amikor is az *‘ajam* szóval jelölték meg a meghódított területek nem-arab lakosságát. A Perzsa-öböl térségében, különösen az Iráni-fennsíkon a Szászánida Birodalom lakosságát, azaz döntően a perzsákat, (Lane, p. 248) de tágabb értelemben minden más népet is így nevezték. (A Földközi-tenger keleti medencéjében, a Levantében hasonlóan jelenik meg a *franji* fogalom, mely eredetileg a franciakat jelölte volna meg, azonban később tágabb értelemben minden európaira kiterjedt. Míg azonban az *‘ajam* a muszlim arabok nem-arab népekkel történt találkozásának eredményeként tükrözi az arab fensőbbiségtudatot és földrajzilag az Arab-félszigettől, az iszlám kiindulópontjától keletre jelent meg, a *franji* az arab iszlámnak a Nyugat/Európa elől visszahúzódásának jelképévé vált.) Mondhatjuk tehát, hogy minden perzsa/iráni *‘ajam*, de nem minden *‘ajam* perzsa/iráni. Az *‘ajam* kifejezés ma is használatos a Perzsa-öböl arab országaiban, bár a pontos jelentéstartalmak változhatnak: így például más – nemcsak muszlim – közösségeket is jelölhetnek. Bahreinben a *bahá’i* közösséget is *‘ajam* -nak nevezik, merthogy „perzsák”.⁸ Kuvaitban viszont, ahol az *‘ajam* korábban mind szunnitákat, mind síitákat magába foglalt, az 1979-es iszlám forradalom óta kizárólag a síitákat jelöli (Gazsi, 2019).

Tovább nehezíti az *iráni* jelző értelmezését, hogy – különösen a közelmúlt politikai feszültségeinek tükrében – a síita közösségeket gyakran azonosítják Iránnal, vagy legalábbis valamiféle „szövetiséget” vagy egyfajta proxy-státuszt feltételeznek/gyanítanak a síita közösségek és az Iszlám Köztársaság között. Ennek az alapja az a történelmi tény, hogy Perzsia/Irán államvallása 1501 óta a síita iszlám (a tizenkettes sía), és az Iszlám Köztársaság deklarálta támogatja a síita közösségeket világszerte. (Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy Khomeini ajatollah iszlám forradalmat, és nem síita iszlám forradalmat hirdetett; továbbá az Iszlám Köztársaság külpolitikájában ebből a szempontból nagyon is pragmatikus, amennyiben szunnita és keresztény csoportokkal, közösségekkel is ápol kapcsolatokat.)

⁸ Interjú egy a Perzsa-öbölben dolgozó uniós diplomatával.

Így tehát a Perzsa-öböl társadalmainak hármas osztatában (letelepedett/nomád, szunnita/síita, arab/nem-arab, azaz *‘ajam*) az irániak letelepedett – (többnyire) síita – *‘ajam* csoportként határozhatók meg, szemben az arab Öböl-országok nomád (hagyományú) – (többnyire) szunnita – arab lakosságával.

Azonban magán az iráni közösségeken belül is megfigyelhető egy további, egyfajta történelmi megoszlás, elsősorban az állampolgárság kérdésében: az *‘ajam*-ként megnevezett közösségekben azok, akik az arab Öböl-államok függetlenségének elnyerése előtt már itt éltek (1960-1970-es évek), akik regisztrálták magukat, és így állampolgárságot nyertek az újonnan alakult arab „nemzetállamokban”, többségükben asszimilálódtak az arab kulturális és nyelvi környezetben. Ezzel szemben a később érkező iráni kivándorlók nem kaptak állampolgárságot, és nem olvadtak be az arab kulturális közegbe. Így, az esetleges különbségek ellenére is azt mondhatjuk, hogy az *‘ajam* legáltalánosabban az arab Öböl-államok perzsa/iráni eredetű síita lakosait jelöli, míg az *iráni* az arab államokban állampolgársággal nem rendelkező Iránból kivándorolt csoportokra vonatkozik.⁹

4. Hol élnek irániak a Perzsa-öböl arab államaiban?

A Perzsa-öböl arab oldalán nem sok iráni él, hiszen az Iránból kivándorlók általában nem erre veszik az irányt. „Az arab Öböl-államokban élő *‘ajam* közösség számáról nincsenek megbízható adatok, mivel ez politikai, etnikai, társadalmi és vallási szempontból érzékeny kérdés. Ettől függetlenül a családnevek árulkodnak a család eredetéről és a helyiek általában tisztában vannak a többi állampolgár hovatartozásával és hátterével” (Gazsi, 2019).

Így a rendelkezésre álló – kevés – adattal óvatosan kell bánni. Ezért is kivételesnek tekinthető az iráni Külügyminisztérium adatbázisa, melynek nyilvános statisztikája szerint mintegy négymillió iráni él az Iszlám Köztársaságtól távol. Viszont ebből mindössze mintegy félmillió iráni él a Közel-Keleten és Afrikában, bár ezek túlnyomóan nagy részben, 96%-ban a Perzsa-öböl arab államaiban él. A legnagyobb iráni közösség, 64% az Egyesült Arab Emírségekben, a második legnagyobb közösség, 20% Irakban él. Bár a többi GCC-államban is élnek irániak, az ő számuk lényegesen kisebb, viszont sem Szaúd-Arábia, sem Bahrein (sem a nem-GCC-tag Jemen) nem közöl hivatalos adatokat, ami természetesen nem jelenti azt, hogy ezekben az országokban ne élne iráni eredetű csoportok.

⁹ Ennek feltárásához azonban komoly és hosszadalmas terepmunkára lenne szükség.

1. ábra: A Perzsa-öböl arab államaiban élő irániak eloszlása		
Ország	Fő	Százalék
Bahrein	Nem ismert	
Kuvait	38.000	6,8
Omán	9.500	1,7
Katar	20.000	3,5
Szaúd-Arábia	Nem ismert	
Egyesült Arab Emírségek	357.000	64,0
Irak	110.920	20,0
Jemen	nem ismert	
Perzsa-öböl összesen	535.420	96,0 (MENA+Afrika) 13,3 (globálisan)
MENA+Afrika	557.786	
Globálisan	4 037.258	

A számbeli különbségeknek – az Iszlám Köztársaság és az arab Öböl-államok közötti feszültségek és a fenti törésvonalak mellett – számos egyéb oka van, mint pl. a családi/közösségi történet és örökség, a család/közösség kereskedelmi és üzleti tevékenysége, mely általában középosztálybeli, vagy felső középosztálybeli pozíciót biztosít az iráni családoknak. Ennek ellenére a halászathoz és hajózáshoz kötődő hagyományos tevékenységet fenntartják. A 21. században azonban az irániak megtalálhatók a tudományos életben vagy a felsőoktatásban is, bár ezeket az állásokat többnyire – más – arabok töltik be, pl. palesztinok vagy jordániaiak.

Jelentősebb mértékű iráni migrációt a Perzsa-öböl arab partjának irányába először a 19. század végén, a 20. század elején jegyezték fel. Az okok akkor is többfélék voltak: a klímaváltozástól kezdve (a perzsa oldalon óriási szárazság pusztított) a vallási üldöztetésen keresztül (sok iráni migráns szun-nita perzsa volt, bár érkeztek síita perzsák is Khúzesztánból, és nomád lúr csoportok is) a letelepedő arab lakosságnak ajánlott kedvezőbb adókig (azaz egyfajta munkaerővándorlásról is szó volt) (Potter, 2017; Gazsi). Ezeket a csoportokat a fentebb említett *‘ajam* névvel illették, akik tehát a GCC állampolgárai lettek és nagyrészt asszimilálódtak arab környezetükben.

Következésképp, azok az irániak, akik az Iszlám Köztársaság állampolgáraiként telepedtek le a Perzsa-öböl arab országaiban, elsősorban a modern Öböl-parti városok, bankközpontok és kikötők lakói lettek. Ez tulajdonképpen nem meglepő, hiszen Szaúd-Arábia kivételével az arab országok a Perzsa-öböl partján vagy annak parti sávjában találhatók. Mégis arra (is) utal, hogy a származási országtól, a hazától való földrajzi közelség is szerepet játszhat a helyválasztásban, amint maga a foglalkozás is: a *khalijik* történelmileg kereskedelemmel és üzlettel foglalkoztak, és bár a hagyományos kereskedelmi árucikk, a gyöngyök (gyöngyhalászat) szerepét átvette az olaj, a GCC államai globális

és/vagy regionális banki és kereskedelmi központokká váltak. Másrészt a halászok és a tengeri szállításban dolgozók nem szakadhatnak el a víztől, közösségeik máig az évszázados családi kapcsolatrendszerben, egyfajta „tengeri testvériségben” élnek és működnek (Potter, 2017).

5. Irak

A közelmúltban a Perzsa-öböl térsége mint a szaúdi-iráni hidegháború által definiált regionális biztonsági komplexum jelent meg (annak ellenére, hogy a klasszikus hidegháború koncepciójától ez a vetélkedés markánsan különbözik) (N. Rózsa, 2018). Ez a percepció azonban nemcsak, hogy figyelmen kívül hagyja Irakot, mely hagyományosan a Perzsa-öböl egyik fő stratégiai szereplője volt, hanem sokkal inkább egy proxy-háborús helyszíneként tételezi fel mintsem regionális hatalomként, amely Irak a 2003-as háború előtt volt.

Mégis, nagyon rövid partszakasza ellenére, de a Tigris és az Eufrátesz deltájával és olajkincsével Irak a Perzsa-öböl integráns része, és alapvetően érdekelt az Öbölben zajló kereskedelemben és a tengeri útvonalak fenntarthatóságában. Irakban a Perzsa-öbölben élő iráni diaszpóra mintegy 20%-a, közel 110 ezer iráni él – ezzel a Perzsa-öbölben a legnagyobb iráni diaszpórát képezve (AMAR, 2022). Ez a különleges helyzet – az esetleges munkavállalástól eltekintve – a vallásnak, a vallási turizmusnak köszönhető. Az a tény, hogy az Iszlám Köztársaságban államvallás tizenkettes síita iszlám imámjai közül tízen Irakban vannak eltemetve, sírjaikat évente több millió iráni zarándoklatának célpontjává teszi (Tehran Times, 2019).¹⁰ Sőt, sok iráni, elsősorban az idősebb korosztályból, dönt úgy, hogy “az imám sírja közelében” kíván letelepedni.¹¹ A zarándokok és a helyiek közötti időnkénti összecsapások ellenére – melyek általában a két állam közötti politikai viták következtében fordulhatnak elő – az iraki közvélemény szerint “az iráni zarándokokat szívesen látják Irakban, és soha nem támadják meg.”

Az imámok sírjai mellett Najafban (Ali ibn abi Talib sírja) és Karbalában (Hussein sírja) van a két leghíresebb síita szeminárium (*hauza*), melyek évszázadok óta a síita vallási tanulmányok központjai. (Megjegyzendő, hogy a síita vallási oktatási intézmények egyfajta határokon átnyúló hálózatot képeznek, melyben a vallástudós oktatók és a diákok „állampolgárságuktól függetlenül” szabadon mozognak. Így, mint neve is utal rá, a legmagasabb síita vallási tekintély Irakban, Ali al-Sistani ajatollah iráni származású; de maga Ruhollah Khomeini ajatollah is tizenöt évig élt és dolgozott a najafi szemináriumban. Az iraki Muqtada al-Sadr pedig – karrierje egy pontján – Iránba ment Abdolkarim Haeri ajatollahhoz tanulni.) Miközben ebben a mozgásban a történelmi *hauzáknak* és/vagy egyes vallási tekintélyeknek komoly vonzereje van – különösen az iraki-iráni határ megnyitása óta – a *hauzák* közötti mozgásban politikai okok is közrejátszhatnak (Mamouri, 2018).¹²

10 2019-ben több mint kétmillió iráni ment Irakba megemlékezni az *arba'een*ről.

11 Személyes interjú egy iraki kollégával, akinek az édesanyja zarándoklatra ment Hussein imám sírjához Kerbelába, majd hazatelev fonált a családjának és azt kérte, hogy vegyenek neki egy lakást ott, hogy élete hátralévő részét az imámhoz közel tölthesse. És ez nem egyedüli eset.

12 „Az iráni Qom városából vallási tanulmányokat folytató diákok nagy számban akarnak Najafba költözni különböző okok miatt, főleg Najaf kiemelkedő történelmi szerepe és státusza, valamint mélyen gyökerező szimbolizmusa miatt.”

A najafi *hauza* mintegy 100 iskolából áll, ahol a hallgatók szerény körülmények között szállást és ellátást, sőt, fizetést is kap(hat)nak – tanulmányi szintjük és az iskola függvényében. A diákok létszáma a *hauzá*kban azonban nagyon változó lehet: a baászista időszakban Najafban létszámuk háromezer fő alá esett vissza, 1991-ben (az iraki-kuvaiti háború után) mindössze ötszáz fő volt. Szaddám Huszein bukása után a létszám növekedni kezdett, 2019-ben mintegy tizenhárom ezer fő volt, beleértve a negyven ajatollahot és a tíz mardzsát. Továbbá mintegy ötven külföldi diák is tanult itt Indiából, Thaiföldről, Franciaországból, az Egyesült Államokból, Kanadából, Iránból stb. (Al-Monitor, 2014). Emellett a *hauzá*kban Kerbelában és a Kázimijában mintegy háromezer diák él és tanul (Shafaq, 2021). 2018-ig az iráni Qomból négyszáz diák költözött át Nedzsefbe, és a számuk folyamatosan emelkedik (Mamouri, 2018).

6. Szaúd-Arábia

Szaúd-Arábia, a Perzsa-öböl nyugati partjának és az Öböl-menti Együtműködés Tanácsának a legnagyobb állama Szaddám Huszein bukását követően az Iszlám Köztársaságban látja legnagyobb riválisát a közvetlen és a távolabb térségben egyaránt. Saját síita közössége – a szaúdi lakosság mintegy tizenkét százaléka, azaz mintegy négy millió ember (Caruso, 2021) –, mely az állami ideológia (vahhábita szunnita iszlám) szempontjából önmagában is problémás, belbiztonsági kockázatot jelent, amennyiben folyamatos a gyanú, hogy a szaúdi síiták együttműköd(het)nek Iránnal. A tapasztalat mégis azt mutatja, hogy a szaúdi síiták az iraki síita közösséghez kapcsolódnak és az iraki *hauzá*kban tanulnak. (Teitelbaum, 2010)

Hivatalosan sem Szaúd-Arábia, sem Irán nem ismeri el irániak jelenlétét Szaúd-Arábiában – kivéve azt a három diplomatát, akik az Iszlám Konferencia Szervezetének dzsiddai központjában dolgoznak. Ennek oka, hogy az iszlám forradalom óta (valószínűleg) nem érkeztek irániak az országba, így az esetleg régóta itt élő iráni/perzsa családok iráni/perzsa identitása elhomályosult. Nem hivatalos becslések szerint számuk mintegy 240–250 ezer lehet. A síita közösséghez tartoznak, többnyire Szaúd-Arábia Keleti Tartományában élnek immár több generáció óta, a kereskedelemben vagy az olajszektorban dolgoznak.¹³

Ugyanakkor figyelembe kell venni az éves zarándoklatra (*hajj*) Szaúd-Arábiába érkező iráni zarándokokat is. Az éves kvóta különböző okoknál fogva változhat: nemcsak politikai okok miatt, hanem legutóbb például a COVID-19 járvány miatt. Azonban az iráni részvétel a *hajjon* mindig túlpolitizált kérdés volt, annak ellenére, hogy szaúdi részről többször elhangzott, hogy “az irániak mindig nagy tisztelettel viselkedtek a zarándoklaton” (Radio Free Europe, 2011). Ennek ellenére több halálos kimenetelű incidensre is sor került: 1987-ben mintegy négyszáz ember halt meg, közöttük 275 iráni, amikor iráni zarándokok összecsaptak a szaúdi biztonsági erőkkel. 2015-ben pánik tört ki a zarándoklaton, melynek következtében 769 zarándokot halálra tapostak, közülük 464 iránit (Fox News, 2015). A következő évben az iráni részvételt felfüggesztették a *hajjon*, ami egybeesett a szaúdi-iráni

¹³ Munkalehetőségeiket is hivatalosan korlátozhatják. (interjú egy uniós tisztviselővel)

diplomáciai kapcsolatok megszakításával, melynek oka az volt, hogy a szaúdi síita vallástudós, Nimr al-Nimr sejk kivégzését követően megtámadták a teheráni szaúdi követséget (Fox News, 2016).

Miközben tehát az iráni (és más) zarándokok száma különböző megfontolások miatt változhat, beleértve a szent helyek “(be)fogadó képességét”, 2022-ben 39 600 iráni zarándok megy *hajjra*, míg mintegy 5,8 millió „várólistán” van az ún. *umra* („kis zarándoklat”), végrehajtására. (“Irán *hajj* kvótája a koronavírus-járvány előtt 85 000 fő volt” (ABNA, 2022).

7. Az Egyesült Arab Emírségek

Az Öböl-menti Együtműködés Tanácsának országai közül messze a legnagyobb iráni diaszpóra – 64%, azaz 357 000 fő (az iráni források szerint (AMAR, 2022) – az Egyesült Arab Emírségekben él (a mintegy tízmilliós helyi lakosság között (Worldometers, 2022). Más becslések szerint számuk akár félmillió, sőt, hatszázezer fő is lehet, akik között százezer rendelkezik emírségi állampolgársággal és a helyi társadalomhoz asszimilálódik. Néhány kiemelkedő pozíciót betöltő család is van köztük.

„A 19 század fordulóján, miután Teherán jelentős adókat vetett ki az iráni Lenge kereskedelmi kikötőjére, kereskedők nagy számban költöztek át Dubaj szabadkereskedelmi kikötőjébe. A következő évtizedekben ... jelentős migráció indult meg Dél-Iránból ... ezeknek a bevándorlóknak a nagy része asszimilálódott az Emírségek társadalmában” (Gulf News, 2013).

Az utóbbi években azonban megindult az iráni elvándorlás, (Washington Post, 2019) aminek az elsődleges oka a Donald Trump által részben bevezetett és betartatott elsődleges és másodlagos szankciók. Mivel az Emírségekben élő irániak többsége az üzleti életben, iparban és ingatlanügyekben dolgozott, ezek a szankciók súlyosan érintették őket, még akkor is, ha a szankciókat kikerülő, Iránba irányuló kereskedelem jelentős része éppen az Emírségeken ment keresztül. Pl. Jebel Ali volt az Irán felé irányuló re-export kiindulópontja, míg a dubaji bankok kezelték a pénzügyi tranzakciókat. Ráadásul, mielőtt a Chabahar kikötő fejlesztése megkezdődött volna, Iránnak nem volt mélytengeri kikötője, így az árukat az Emírségek kikötőiben rakták át kisebb, a sekélyebb vizeken is hajózni képes hajókra.

Politikailag felmerül a kérdés, hogy az Emírségek, mely szoros kapcsolatban áll Szaúd-Arábiával regionális és külpolitikai kérdésekben, ilyen jelentős iráni közösségnek ad otthont, illetve, hogy az Irán és a tágan értelmezett globális közösség közötti kereskedelem hogyan folyhat át az Emírségeken. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az Emírségek hét kisebb-nagyobb emírségből áll, melyek véleménye és politikája Iránnal kapcsolatban különböző lehet. Az Abu Musa, a Kis Tunb és a Nagy Tunb szigetek pl. Sarja és Irán közötti vita tárgyai, míg Abu Dzabi és Dubaj sem értenek egyet Iránnal kapcsolatban. Azonban az immár évtizedes amerikai „visszavonuló” és kelet felé forduló politika árnyékában az Emírségek egyre inkább egyfajta kiegyezésre törekszik Iránnal, még ha a lassan örökzöldnek számító Öböl-beli biztonsági architektúra máig nem valósult meg.

8. A „külföldi” közösségek életét befolyásoló politikai események

A közösségek együttélését alapvetően befolyásolja az egymásról alkotott percepció, „idegenek” esetében különösen a helyiek véleménye. Ha az „idegenek” saját (anya)országgal rendelkeznek, a kibocsátó és a befogadó ország közötti kapcsolatok jelentősen befolyásolhatják ezeket a percepciókat. Így az Iszlám Köztársaság és az Öböl-menti Együttműködés Tanácsának országai és/vagy Irak közötti kapcsolatok javíthatják vagy ronthatják az együttélés körülményeit, különösen, ha ezeket a kapcsolatokat történelmi hagyományok és sérelmek terhelik. A két, valószínűleg legnegatívabb politikai esemény az Öböl térségében, amely az arab és iráni közösségek együttélésére a legnagyobb hatást gyakorolta, az iráni iszlám forradalom és az azt követő „forradalom exportja”, valamint az iraki-iráni háború (1980-1988) volt. Az elmúlt két évtizedet domináló szaúdi-iráni „hidegháború” egyfajta proxy-háború két szinten is: egyrészt Irán és Szaúd-Arábia vetélkedése a térségben proxy-kon keresztül zajlik, másrészt a térségen kívüli hatalmak, elsősorban az Egyesült Államok maga is egyfajta proxy-háborút folytat a térségben a Kelet felé fordulás politikája ellenére. Bár egyelőre nem világos, hogy a lassan alakuló biztonsági vákuumhelyzet, vagy annak percepciója eredményezi-e a régóta várt Öböl-beli biztonsági architektúra létrejöttét, de a tény, hogy az egyes Öböl-beli arab államok különböző kapcsolatokat ápolnak Iránnal arra mutat, hogy az arab-iráni együttélés kontextusa lassan változóban van. Ez, valamint a szénhidrogéneknek és azok szállítási útvonalainak növekvő fontossága pedig legalább részben visszahozhatja a kozmopolita elemet a térségbe.

9. Hivatalos adatok hiányában milyen indikátorokra támaszkodhatunk?

Mivel nem állnak rendelkezésre megbízható hivatalos adatok az Öböl-beli Együttműködés Tanácsa országaiban élő iráni közösségeket illetően, jelenlétük feltárásakor olyan, elsősorban kulturális indikátorokra támaszkodhatunk, mint az iskolák és egyetemek, kórházak, mecsetek és olyan közösségi terek, mint pl. a bazár. Miközben itt válik látható az iráni jelenlét, ugyanakkor ez egyben a bizonyítéka is annak, hogy a bilaterális politikai és/vagy kereskedelmi kapcsolatok működnek, és ennek legláthatóbb színtere az Egyesült Arab Emírségek.

Az iráni iskolákat az iráni állami adminisztráció részét képező „Az Egyesült Arab Emírségekben és Ománban működő Iráni Iskolák Igazgatósága” felügyeli, amelyhez nyolc iskola tartozik, fiú- vagy leányiskolák és vegyes iskolák is (IRSMP). A Határon Túli Nemzetközi Kapcsolatok és Iskolák Központja (MEDU) az Oktatási és Szakképzési Minisztériumhoz tartozik, mely a legtagabb ernyőt biztosítja a külföldön tanuló diákok iráni oktatási programja fölött.

A felsőoktatás tekintetében az Öböl-beli Együttműködés Tanácsának országaiban tanuló iráni diákok összlétszáma ismeretlen, azonban míg 2006-ban mintegy 9 000 iráni diák tanult az Egyesült Arab Emírségekben, ez a szám 2012-ben már csak 3 167 volt (Top universities). Az Emírségek vonz-

ereje az iráni diákok szemében egyrészt földrajzi közelségében, másrészt abban áll, hogy az itteni egyetemek lehetőséget biztosítanak arra, hogy a diákok tanulmányaikat Ausztráliában, Amerikában vagy Nagy-Britanniában folytassák (Educations, 2021). Emellett az (iráni) Islamic Azad Egyetemnek is van kihelyezett képzése Dubajban (Islamic Azad University). Ennek ellenére, míg 2008-ban, amikor Irán bahreini nagykövetségként a most külügyminiszter Hossein Amir-Abdollahian felajánlotta segítségét, hogy a Bahreini Egyetemen perzsa nyelvi kurzust indítsanak, és szorgalmazta a kétoldalú tudományos cserét, a bahreini oldalról semmiféle válasz nem érkezett. Iráni tisztviselők hasonló korábbi kezdeményezései sem értek célt Bahreinben. (Gulf News, 2008) Ugyanígy, amikor 2015-ben egy közös iráni-kuvaiti közös egyetem projektje felmerült, a kuvaiti oktatási miniszter elutasította azt (Gulf News, 2015).

Egy másik tipikus közösségi intézmény a kórház: „Az Iráni Kórházat 1970-ben építették a Rashid bin Saeed Al Maktoum sejk által az Iráni Vöröskeresztnek adományozott területen.” A kórház honlapja szerint ez a legrégebbi kórház Dubajban és nemzetiségre való tekintet nélkül mindenki számára nyitva áll (Iranian Hospital). Ennek ellenére, 2018-ban az Egyesült Államok szankcióinak nyomása alatt a Dubaj Egészségügyi Hatóság elrendelte, hogy az Emírségben működő biztosítótársaságok „azonnali hatállyal függeszték fel kapcsolataikat az Iráni Kórházzal” (Gulf Business, 2018).

A Dubaj Iráni Klubot – szálloda, étterem és klub – 1990-ben nyitotta meg Rashid Al Maktoum sejk. A klubot a Dubajban élő iráni közössége működteti, de az iráni kormány finanszírozza (Gulf News, 2002).

A szankciók a perzsa boltokat, bazárt és éttermeket is sújtották, hiszen a dubaji bankok betartották a szankciókat, így nem szívesen dolgoztak együtt irániakkal: nem nyitottak számlát iráni állampolgároknak „kivéve, ha egy emírségi állampolgár is ellenjegyezte azt” (Gulf News, 2002). Az Iráni Üzleti Tanácsot, melynek honlapja 2016-ig működött, szintén sújtották a szankciók (Iranian Business Council). Mégis, az Egyesült Arab Emírségek maradt a legfontosabb kereskedelmi kapcsolat Irán és a külvilág között, bár mindeközben az iráni létszám esetleges változásairól nincs adatunk.

Bár fentebb utaltunk már a vallási célú mozgások jelentőségére, meg kell említeni a vallásgyakorlat helyi helyszíneit, azaz azokat a mecseteket, ahova az irániak járnak. Több ilyen „iráni” mecset is létezik az Öböl-menti Együttműködés Tanácsának országaiban: az Iráni Mecset Bur-Dubajban vagy az Iráni Mecset Szatvában, mindkettő az Emírségekben, vagy az Iráni Mecset és a Ma'tam al-Ajam al-Kabeer Manamában, Bahreinben. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy ezekben az esetekben az „iráni” és a „síita” egybeesik.

10. Konklúzió

Az identitás komplex dolog. A Perzsa-öbölben az ősi kozmopolita jelleget (egy hasonlóképpen ősi iráni birodalmi államiséggel a háttérben) az arab „nemzetállamok” megalapítása változtatta meg, amikor a hagyományos tengerjáró/tengeri kereskedelmet folytató életmódot össze kellett hangolni az eredetileg nomád, sivatagi arab karakterrel.

Miközben az arab/‘*ajam* megkülönböztetés új jelentőségre tett szert és arab/iráni (perzsa) különbséggé alakult át, az iráni iszlám forradalommal az ‘*ajam* kifejezés erőteljesebb síita tartalommal töltődött fel több környezetben is. A síita iszlám pedig rendelkezett az állami határokon túlnyúló képességgel, amennyiben

- (1) viszonylag szabad mozgást biztosít a vallási környezetben (nemcsak a *hauzá*kban oktatók és tanulók számára, de a zarándoklatok végrehajtása során is);
- (2) képes semlegesíteni a különböző helyekről érkezőket, amennyiben a síita szent helyen oktatók és tanulók származási helytől függetlenül, síitaként keverednek és élnek együtt.
- (3) Tovább a síita iszlám képes az arab/‘*ajam* vagy iráni megkülönböztetés felerősítésére, amikor bizonyos általánosítások kapcsán a síitákat az irániakkal azonosítja, legalábbis politikai értelemben.

Az iráni eredetű közösségek között azonban nagy különbségek is lehetnek, elsősorban a letelepedés idejét illetően: azok, akik az arab államok megalapítása előtt érkeztek, általában állampolgárságot kaptak és beolvadtak az arab társadalomba, ha változó mértékben is, de megtartották nyelvüket, kultúrájukat és családi kapcsolataikat az anyaországban (még ha adott esetben ezt titkolják is). Míg azokat, akik később vándoroltak be, máig idegennek tartják, akik ragaszkodnak gyökereikhez és hagyományaikhoz, és amikor a politikai helyzet feszültté válik eredeti hazájuk és jelenlegi országuk között, könnyebben távoznak.

Ugyanakkor a befogadó oldalon, az Öböl-menti Együttműködés Tanácsának országai között is nagy különbségek figyelhetők meg:

- (1) az egyes államok Iránhoz fűződő bilaterális kapcsolataiban;
- (2) a helyi közösségek közöttük élő irániakkal kapcsolatos percepcióiban, amit viszont jelentősen befolyásolhat a kétoldalú kapcsolatok alakulása.

Következésképp, ahogy világszerte történik a kisebbségekkel, valószínűleg a Perzsa-öböl arab oldalán élő iráni közösségek vagy tovább haladnak a fogadó közösségbe történő beolvadás útján vagy távoznak majd.

Felhasznált irodalom

- ABNA. (2022. május 7.). *First batch of Iranian Hajj Pilgrims to leave for Saudi Arabia on June 13*. https://en.abna24.com/news/first-batch-of-iranian-hajj-pilgrims-to-leave-for-saudi-arabia-on-june-13_1255211.html
- Al-Monitor (2014. április 8.) *Najaf’s Shiite seminaries enter 21st century*. <https://www.al-monitor.com/originals/2014/04/najaf-hawza-educational-development-iraq.html#ixzz7UnB0uLNg>
- AMAR. (2022). Iranian MFA. <https://iranian.mfa.ir/files/mfairanian/Amar.pdf>
- Caruso, A. (2021. május 11.). Saudi Arabia Still Treats Shiites as Second-Class Citizens. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2021/05/11/mohammed-bin-salman-mbs-saudi-arabia-still-treats-shiites-second-class-citizens/#:~:text=Saudi%20Shiites%20constitute%20the%20largest%20religious%20minority%20in,Province%2C%20the%20heartland%20of%20Saudi%20Arabia%E2%80%99s%20petroleum%20industry>
- Educations.com. (2021. szeptember 21.). *Best Study Abroad Destinations for Iranian Students*. <https://www.educations.com/articles-and-advice/best-study-abroad-destinations-for-iranian-students-12847>
- Fox News. (2015. december 4.). *464 Iranian pilgrims dead in Saudi hajj disaster, state media says*. <https://www.foxnews.com/world/464-iran-pilgrims-dead-in-saudi-hajj-disaster-state-media-says>
- Fox News. (2016. május 12.). *Iran pilgrims won’t be making hajj in Saudi Arabia this year*. <https://www.foxnews.com/world/iran-pilgrims-wont-be-making-hajj-in-saudi-arabia-this-year>
- Gazsi, D. (2019). Intercoastal Migration and the Multilingual Landscape of the Gulf. Antall József Knowledge Center, *IN FOCUS The Gulf – Complex and Divided*, 2019, 4th issue, https://issuu.com/antalljozseftudaskozpont/docs/33_in_focus-gulf-teljes-webre/4
- Gazsi, D. *The Persian Dialects of the Ajam in Kuwait*, abstract, https://www.stonybrook.edu/comm-cms/nacil/pdfs/abstracts/Gazsi_NACIL1Abstract.pdf
- Gulf Business. (2018. november 20.) *Dubai insurers ordered to suspend relations with Iranian Hospital*. <https://gulfbusiness.com/dubai-insurers-ordered-suspend-relations-iranian-hospital/>
- Gulf News. (2002. március 16.). Clubwise: The Iranian Club Dubai.
- Gulf News. (2008. január 18.) *Iranian envoy offers to help set up Persian language institute in Bahrain*. <https://gulfnews.com/world/gulf/bahrain/iranian-envoy-offers-to-help-set-up--persian-language-institute-in-bahrain-1.78272>
- Gulf News. (2013. december 1.) *In the UAE the only tribe is the Emirati*. <https://gulfnews.com/opinion/op-eds/in-the-uae-the-only-tribe-is-the-emirati-1.1261996>
- Gulf News. (2015. november 9.). *Kuwait denies joint university project with Iran*. <https://gulfnews.com/world/gulf/kuwait/kuwait-denies-joint-university-project-with-iran-1.1616340>
- Hay, R. (1959). *The Persian Gulf States*. Washington, The Middle East Institute
- Iranian Business Council. <http://www.abc.ae>

- Iranian Hospital The Iranian Hospital – Dubai. <https://www.ihd.ae/about-us>
- IRSMP. *Directorate of Iranian schools in the United Arab Emirates and Oman*. https://irsmp.com/Landing/Index_en
- Islamic Azad University *Islamic Azad University Emirates branch*. (<https://iau.ae/>)
- Lane, E. W.: *Arabic-English Lexicon*, vol. 5. p. 248, <http://www.studyquran.org/LaneLexicon/Volume5/>
- Ali M. (2018. október 10.). Students at Qom seminary are leaving for Najaf. Al-Monitor. <https://www.al-monitor.com/originals/2018/10/iran-qom-howza-iraq-najaf-ali-khomeini.html#ixzz-7TAC04vB6>
- MEDU. Markaz-e omur-e bajnal-malali ve madáresz kháredzs-e kesvar vazárat-e ámuzes ve-parvares [Határon Túli Nemzetközi Kapcsolatok és Iskolák Központja, Oktatási és Szakképzési Minisztérium] (<https://www.medu.ir/fa/>)
- N. Rózsa, E. (2018). Cold War modalities – do they have a chance in the Gulf? In Tim Niblock, Talmiz Ahmad, Degang Sun (eds): *Conflict resolution and creation of a security community in the Gulf region*. (pp. 103-119). Gerlach Press.
- Potter, L. G. (2017). Society in the Persian Gulf: Before and After Oil. *CIRS Occasional Paper* no. 18, Doha, Qatar: Center for International and Regional Studies
- Radio Free Europe. (2011. november 3.). idézi: On Eve Of Hajj, Pilgrims At Center Of Iran-Saudi Rift. https://www.rferl.org/a/ahead_of_hajj_pilgrims_in_center_of_iran-saudi_rift/24380770.html#:~:text=In%201987%2C%20violent%20clashes%20between%20Iranian%20Shi%27ite%20pilgrims,Israel%20and%20the%20United%20States%20at%20the%20hajj
- Shafaq. (2021. augusztus 4.) الحوزة العلمية الشيعية بين النجف وقم The Shiite hawza between Najaf and Qom. <https://tinyurl.com/2p8b4u6n>
- Tehran Times. (2019. október 12.) <https://www.tehrantimes.com/news/441060/Over-two-million-Iranian-pilgrims-in-Iraq-for-Arbac>
- Top universities. (2021. április 18.) *Middle Eastern Students Abroad: In Numbers*. <https://www.topuniversities.com/blog/middle-eastern-students-abroad-numbers>
- Washington Post (2019. augusztus 13.) *The once flourishing Iranian community in Dubai faces pressure amid Persian Gulf tensions*. https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/the-once-flourishing-iranian-community-in-dubai-faces-pressure-amid-gulf-tensions/2019/08/12/450dfb88-afa7-11e9-9411-a608f9d0c2d3_story.html
- Worldometers. (2022). <https://www.worldometers.info/world-population/united-arab-emirates-population/>
- World Population Review – Iran. <https://worldpopulationreview.com/countries/iran-population>